

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

УДК 373.5.016:502/504(045)

DOI <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2019-2-33-12>

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Дехтяренко С. Г., ст. викладач; Савіч І. О., ст. викладач

*Комунальний заклад «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»
Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя, Україна*

dextsv@gmail.com; irina7775@gmail.com

Ключові слова:

екологічна освіта, екологічна компетентність, екологічна свідомість, екологічне виховання, екологічна культура, екологічний імператив, сталий розвиток.

Екологічні проблеми стосуються інтересів кожної людини окремо й людства загалом, однак їх розв'язання залежить не лише від науково-технічного розвитку суспільства, а насамперед від рівня екологічної свідомості та відповідальності людини за стан навколишнього середовища. Проте не кожна людина в наш час розуміє життєву значущість довкілля та його охорони. Необхідно змінити споживацьке відношення до природного середовища, що імовірно лише в результаті виховання екологічно культурної людини, що можливо здійснити через екологізацію освітнього процесу. У статті наведено теоретичне обґрунтування необхідності екологізації освітнього процесу. Розглянуто поняття екологічної освіти, свідомості, компетентності, культури, виховання та їхнє співвідношення між собою. Проаналізовано програми 7-9 класів з хімії та 6-9 класів з біології, а також програми інтегрованих курсів «Природничі науки» 10-11 класів різних авторів і зазначено основні теми, що мають екологічну направленість. Звернуто увагу на наскрізну змістову лінію «Екологічна безпека та сталий розвиток», яка корелює з ключовою компетентністю «Екологічна грамотність і здорове життя», що прослідковується при вивченні всіх дисциплін природничо-математичного циклу.

ECOLOGY OF THE EDUCATIONAL PROCESS AS ONE OF THE WAYS OF FORMING THE ENVIRONMENTAL CULTURE

Dehtyarenko S. G., Senior Lecturer; Savich I. A., Senior Lecturer

*Communal institution «Zaporizhzhia regional institute of postgraduate pedagogical education»
Zaporizhzhia regional council, Zaporizhzhia, Ukraine***Key words:**

ecological education, ecological competence, ecological consciousness, ecological education, ecological culture, ecological imperative, sustainable development.

Formulation of the problem. Every year the ecological situation on the planet Earth is deteriorating as a result of active human activity and the question of survival of all living things arises. Environmental problems affect the interests of each individual and humanity as a whole, but their solution depends not only on the scientific and technological development of society, but above all on the level of environmental consciousness and human responsibility for the state of the environment. But not everyone today understands the vital importance of the environment and its protection. It is necessary to change the consumer attitude to the natural environment, which is possible only as a result of education of an ecologically cultured person, which can be done through the greening of the educational process. The development of greening of societies of different countries of the world is noted. The opinion of foreign and domestic scientists on this problem is demonstrated. The National Doctrine for the Development of Education of Ukraine in the 21st Century identifies environmental direction as a priority. The article provides a theoretical justification for the need for greening the educational process. The concept of environmental education, consciousness, competence, culture, education and their correlation with each other are considered. The programs of grades 7-9 in Chemistry and 6-9 classes in Biology are analyzed, as well as the programs of integrated courses «Natural sciences» of 10-11 classes of different authors, and the main topics that have environmental focus are stated. Attention is drawn to the cross-cutting content line «Environmental Security and Sustainable Development». It correlates with the key competency «Environmental Literacy and Healthy Living», which is followed in the study of all disciplines of the natural and mathematical cycle. The purpose of this article is to prove the necessity of forming the ecological culture of schoolchildren, based on the current state of the natural environment, through the greening of the educational process.

Постановка проблеми

З кожним роком екологічна ситуація на планеті Земля погіршується в результаті активної людської діяльності і постає питання виживання всього живого. Екологічні проблеми стосуються інтересів кожної людини окремо й людства загалом, однак їх розв'язання залежить не лише від науково-технічного розвитку суспільства, а насамперед від рівня екологічної свідомості та відповідальності людини за стан навколишнього середовища. Однак не кожна людина в наш час розуміє життєву значущість довкілля та його охорони.

Необхідно змінити споживацьке відношення до природного середовища, що імовірно лише в результаті виховання екологічно культурної людини, що можливо здійснити через екологізацію освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Екологічна освіта включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості. Вона спрямована на формування екологічної культури, що є складовою національного й громадянського виховання всіх верств населення України. Питання екології, формування екологічної культури розглядаються в роботах В. Андрущенка, Г. Бачинського, В. Вернадського, Л. Губерського, Б. Коммонера, Ю. Одума, А. Печчеї та інших вітчизняних та іноземних учених. Питанням екологічної відповідальності як особистої якості та поведінки у природі присвячені праці В. Бродвія, Л. Немець, Н. Пустовіт, Г. Пустовіта, Д. Трайтака. Основні компоненти екологічної культури, як-от: екологічні знання, екологічне мислення, екологічно виправдана поведінка, ціннісне ставлення до природи, досліджували І. Мазур, С. Глазачев, О. Козлова, В. Горлачов, Н. Дежнікова. На необхідність безперервної екологічної освіти вказували О. Попова, Ю. Міхальченко, В. Крисаченко та М. Хилько, а також приділяли увагу основним закономірностям функціонування екологічних систем [17].

У Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті визначено екологічний напрям у числі пріоритетних. За останні десятиліття екологічні проблеми в світі набули глобального масштабу, виникла необхідність в екологічній освіті. Основи її було закладено в 1968 році на Міжнародній конференції ЮНЕСКО в Парижі, пізніше були підтверджені на Міжнародній нараді у Неваді (США) [17]. А в 1972 році конференція ООН у Стокгольмі задекларувала зв'язок між освітою і станом природи. У результаті цього в 1975 році з'явилася Міжнародна програма екологічної освіти, у якій задекларовано такі положення: будь-яке життя самоцінне, унікальне і неповторне; людина відповідальна за все живе; природа була і завжди буде сильнішою за людину; основою взаємовідносин з природою має стати взаємодопомога, а не протистояння; якщо все залишиться так, як є, то «вже скоро – через 20-50 років - Земля відповість очманілому людству невідворотним ударом на знищення»; сформований у

масовій свідомості протягом багатьох років антропоцентричний тип свідомості повинен бути витіснений новим баченням світу – екоцентричним [7].

І останні двадцять років XX століття рішенням ЮНЕСКО було оголошено роками екологічної освіти. Людство поступово доходить до висновку, що наслідки згубного впливу та споживацького відношення до довкілля погіршують якість життя. На це вказують резолюція ООН у Ріо-де-Жанейро «Порядок денний на XXI століття» (1992р.), Декларація Всесвітнього саміту зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002р.) [9, с. 133].

Мета статті полягає в доведенні необхідності формування екологічної культури школярів, виходячи з сучасного стану природного середовища, через екологізацію освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу

Глобальні проблеми сьогодення поставили людство перед необхідністю змінити себе й виробити систему ціннісного ставлення до природи, яка була б прийнята всім населенням нашої планети. Подальший розвиток суспільства може відбуватися в поєднанні із законами природи за умови розуміння людиною своєї ролі в біосфері. А для цього необхідно змінювати свою свідомість, формувати екологічний світогляд замість споживацького, що панує нині. І саме екологічній освіті відводиться вирішальна роль [14, с. 5-7].

Екологічна освіта є однією із соціальних технологій, що здатна змінити багато стереотипів поведінки, механізмів економіки і соціального розвитку. Це плановий та систематичний процес засвоєння екологічних знань, умінь і навичок. Зміст екологічної освіти та виховання в європейських країнах – це структура, у якій виділяються чотири основні компоненти: пізнавальний, ціннісний, нормативний та діяльнісний. Найтипівішими завданнями такої освіти є формування знань про закономірності взаємозв'язків природних явищ, єдності живої та неживої природи, про взаємодію людини, суспільства і природи, виховання мотивів екологічно доцільної поведінки та діяльності, здорового способу життя, прагнення до активної діяльності з охорони довкілля. Завдання екологічної освіти в Україні співзвучно з європейськими підходами і передбачає формування системи знань, поглядів учнів, що забезпечуватимуть розуміння цінності життя через відношення до себе як частини природи.

У 2001 році затверджена Концепція екологічної освіти України (рішення колегії МОН № 13/6-19 від 20.12.2001 р.), у якій зазначено, що екологічна освіта, як цілісне культурологічне явище, включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури як складової системи національного і громадянського виховання всіх верств населення України. [6].

Визначено, що на екологічну освіту впливають три основні чинники: дослідження навколишнього середовища; охорона довкілля; екологічний імператив як нагальна потреба дотримуватися законів природи, розуміти й беззаперечно сприймати вимоги й обмеження, що визначаються цими

законами в усіх сферах життєдіяльності людини, включно зі здоровим способом її життя [5, 47].

Сучасна екологічна освіта України має неперервний, комплексний, міждисциплінарний, інтегрований характер та професійну направленість. Вона складається з неформальної і формальної екологічної освіти. Першу забезпечують засоби масової інформації, такі як телебачення, газети, журнали, інтернет-ресурси, заклади фізичної культури, спорту, туризму, заповідні об'єкти, зоопарки, ботанічні сади, національні парки, родина. Саме неформальна екологічна освіта надає можливість оперативно та ефективно поширювати інформацію екологічного змісту, формувати суспільну думку, пропагувати необхідність захисту навколишнього середовища. Особливий вклад повинно внести родинне виховання, тому що світовідчуття дитини закладається насамперед батьками, які теж мають бути охоплені загальноєкологічним навчанням. Формальну екологічну освіту забезпечують як державні, так і приватні установи та заклади освіти (заклад дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної, позашкільної, вищої та післядипломної освіти тощо), де здійснюється процес формування екологічної культури згідно із завданнями цих закладів освіти [8, 9-10].

На думку Ю. Д. Бойчука та О. З. Злобіна, організація екологічної освіти та виховання в закладах освіти повинна враховувати такі положення: формування наукових уявлень про біосферу як унікальну оболонку Землі є першочерговим завданням екологічної освіти; екологічна освіта і виховання повинні орієнтувати на активну взаємодію людини з природою, підкреслюючи, що людина є її частиною; екологічні проблеми тісно пов'язані з демографічними, енергетичними, продовольчими та сировинними проблемами; під час вибору форм та методів навчання в освітньому процесі треба враховувати інтеграцію природничих та соціальних наук; проблема взаємозв'язку природи і суспільства тісно пов'язана з колом етичних і естетичних питань; навколишнє середовище і сфера життя, що створена людиною, мають розглядатися як одне ціле; екологічна освіта та виховання мають бути безперервними; екологічні знання мають стати основою екологічної культури й екологічного мислення [2, 6].

Поступово зростає значення екологічної освіти для вирішення важливих питань практичного життя людства і формування екологічного світогляду майбутніх поколінь як основи їхньої екологічної компетентності.

З метою формування екологічного світогляду дітей екологія визначається як наскрізна змістова лінія в усіх навчальних програмах закладу загальної середньої освіти [11, 16]. Вони реалізують екологічну освіту та виховання учнів за напрямками діяльності:

- предметна, яка здійснюється на уроках біології та екології, хімії, географії; міжпредметна, яка упродовжується на уроках фізики, математики, літератури, фізичної культури, образотворчого мистецтва, технології тощо;

- позаурочна, що включає різні форми позаурочної й позашкільної виховної роботи;
- екологічна освіта та виховання, що здійснюються в родинному колі;
- проєктна діяльність;
- суспільно-корисна діяльність.

У навчальних програмах з усіх предметів основної та старшої школи виокремлено серед інших таку наскрізну змістову лінію, як «Екологічна безпека та сталий розвиток», що є засобом інтеграції навчального змісту, забезпечує формування екологічних світоглядних орієнтирів учнів та визначає їхню поведінку в різних життєвих ситуаціях [13, 4-5].

Під час вивчення шкільних предметів ця змістова лінія сприяє формуванню в учнів відповідальності й екологічної свідомості, готовності брати участь у різних заходах зі збереження природи, усвідомлення її важливості для майбутніх поколінь. Наскрізна змістова лінія «Екологічна безпека та сталий розвиток» корелює з ключовою компетентністю «Екологічна грамотність і здорове життя».

Екологічний компонент у навчальних програмах зі шкільних предметів початкової, середньої та старшої ланки визначено по-різному і з'ясовано його місце як наскрізної змістової лінії предметів природничо-математичного напрямку.

Компетентнісний потенціал навчального предмета «Хімія» передбачає формування компетентності «Екологічна безпека та сталий розвиток», що відображено саме у ціннісному компоненті. Цю змістову лінію реалізують так, що під час навчання хімії учні можуть висловлювати судження про застосування хімічних знань та історію розвитку; доцільність маркування небезпечних речовин, які входять до складу харчових продуктів і побутових хімікатів; про вплив діяльності людини на чистоту водойм та охорону їх від забруднень; про вплив речовин на навколишнє середовище і здоров'я людини; вплив діяльності людини на стан довкілля й охорону від забруднень; про значення хімічних реакцій та знань про них у природі, промисловості, побуті; про захист довкілля від стійких органічних забруднювачів; робити висновки щодо безпечного використання речовин з урахуванням їх маркування; усвідомлювати необхідність збереження власного здоров'я і довкілля під час використання хімічних речовин для майбутніх поколінь; наслідки небезпечного поводження з вогнем, відповідальність за збереження повітря від шкідливих викидів; причинно-наслідкові зв'язки у природі та її цілісність; виробляти власне ставлення до природи як найвищої цінності; оцінювати значення кисню в життєдіяльності організмів, озону в атмосфері; вплив діяльності людини на стан повітря; роль води в життєдіяльності організмів; важливість рН розчинів для визначення якості харчової, косметичної продукції; вплив продуктів синтетичної хімії на навколишнє середовище в разі неправильного їх використання; обґрунтовувати значення розчинів у природі та житті людини; відповідально ставитися до збереження водних ресурсів [16, 15-37].

Компетентнісний потенціал навчального предмета «Біологія» передбачає формування компетентностей і реалізується так, що під час вивчення біології учні можуть оцінювати значення рослин для існування життя на планеті Земля; стан заповідних територій України та свого краю; висловлювати судження щодо нераціонального використання людиною водоростей, мохів, хвощів, плаунів, папоротей, голонасінних і покритонасінних рослин; значення знань про тварин у природі та житті людини; щодо взаємозв'язку між організмами в екосистемі; про співвідношення біологічних та соціокультурних факторів у розвитку людини; мають переконувати необхідність збереження рослин та їх угруповання; наводити приклади видів тварин, поширених в Україні та своїй місцевості; виявляти ціннісне ставлення до живої природи і власного здоров'я; усвідомлювати значення етичного ставлення до природи та її охорони; робити висновки про єдність живої природи, органічного світу, що проявляється через його розмаїття; застосовувати знання для доказу єдності органічного світу; про процеси життєдіяльності клітини для мотивації здорового способу життя; пояснювати значення колообігу речовин у збереженні екосистем, роль заповідних територій, Червоної книги у збереженні біологічного різноманіття, рівноваги в біосфері [3, 15-55].

У програмах інтегрованого курсу 10-11 класів «Природничі науки» автори пропонують реалізувати змістову лінію «Екологічна безпека та сталий розвиток» на прикладах, що надають учневі можливість усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки в природі, її цілісність; важливість сталого розвитку для майбутніх поколінь. Особливу увагу зосереджують під час вивчення курсу на раціональному використанні природних ресурсів, альтернативних джерел енергії, сучасних методах переробки сміття тощо [13, 18].

Зокрема, в програмі авторського колективу під керівництвом Т. Засекіної пропонуються навчальні ресурси екологізації освіти у вигляді ситуативних вправ природничого змісту, спрямованих на вирішення проблем стану довкілля, біорізноманіття, дбайливого використання природних ресурсів, створення навчальних проєктів здоров'язбережувального й екологічного спрямування [16, 72-74].

Екологізація освітнього процесу неможлива без виховної роботи з учнями, що базується на екологічній ідеології українського суспільства за такими принципами: відмова від визнання пріоритету сили; відмова від конфронтації з природою.

Екологічне виховання – це безперервний процес, в основі якого є розуміння кожною людиною окремо й суспільством загалом значення навколишнього середовища і важливості подолання екологічних проблем. Воно має активізувати самостійну пізнавальну діяльність учнів і тому головна роль повинна відводитися активним методам: дискусіям, рольовим іграм, дослідницькій роботі, пов'язаній із розв'язанням конкретних практичних задач, екскурсіям тощо. Результатом такої діяльності є отримання міцних знань на основі власного досвіду [1, 36-38]. Екологічне виховання передбачає

формування в учнів екологічної свідомості, тобто встановлення взаємозв'язків у системі «людина - природа» і в самій природі. Для цього необхідно використовувати не лише наукову інформацію, але й твори мистецтва і літератури, що здатні викликати співпереживання до природних об'єктів [11, 15].

Екологічна культура є завершальним етапом екологічної освіти школярів, під якою розуміють такий напрям людської діяльності та мислення, від якого істотним чином залежать нормальне існування сучасної цивілізації, її сталий розвиток у майбутньому. Про необхідність формування екологічної культури, як складового компоненту гармонійно розвиненої особистості, зазначено в Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття», у Концепції національного виховання, проєкті Концепції екологічної освіти України і Державному стандарті освіти в Україні. Екологічна культура проявляється через екологічну грамотність, екологічну освіченість, екологічну компетентність та екологічну свідомість людини.

Для формування екологічної культури необхідне поєднання навчання, виховання і розвитку, що приводить учнів до переконання в необхідності збереження природного середовища. Ці складові надають необхідну кількість знань для цього.

Для екологічної культури характерні два її різновиди: антропоцентричний та природоцентричний. При антропоцентричному типі людина вважається найвищою цінністю і природа підвласна їй. Така взаємодія має прагматичний характер. Стосовно природоцентричного типу зазначено, що людина і природа є рівноправними членами. При цьому повинен бути баланс між прагматичним та непрагматичним характером ставлення людини до природного середовища [12, 5].

Поняття «екологічна культура» стосується не лише кожної особистості, а усього суспільства загалом, усіх сфер діяльності людини та передбачає формування активної громадської позиції щодо вирішення проблем захисту довкілля, збереження біосфери [10].

У розвитку екологічної культури особистості визначають основні аспекти її формування: формування екологічного світогляду на основі сучасної єдиної картини світу; розуміння учнями єдності живої та неживої природи; сприйняття себе як складової природного середовища; перехід у ставленні до природи від антропоцентричного до природоцентричного; усвідомлення причин виникнення екологічних проблем та розуміння можливих наслідків екологічної кризи; виховання відповідальності за стан довкілля, свого здоров'я та інших людей; розуміння концепції сталого розвитку як необхідності встановлення балансу між задоволенням потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому природному середовищі [15].

Висновки та перспективи дослідження

Отже, сьогодні важливо формування нової філософії виживання та створення такої стратегії перебудови цивілізації, що буде оптимальним для взаємовідносин

людства й природи. У сучасних соціально-економічних умовах необхідно формувати в особистості здатність до екологічного мислення та культури, розв'язання екологічних проблем на різних рівнях. Тому

екологізація, насамперед, природничих дисциплін у закладах освіти має бути направлена на формування саме такої людини [4, 76-78].

Література

1. Бабіна Т. Практика організації екологічного виховання в школі. *Біологія*. 2013. №22-24. С. 36-44.
2. Баран О. Формування дослідницьких компетентностей в процесі екологічного виховання учнів. *Біологія*. 2018. №34-36. С. 4-10.
3. Біологія і екологія. Інтегрований курс «Природознавство». 7-11 класи: навч. програми, методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2018/2019 навчальному році. / укл. С. Фіцайло. Харків: Вид-во «Ранок». 2018. 288с.
4. Дехтяренко С. Можливості формування природничо-наукового мислення старшокласників засобами пізнавальних навчальних задач. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету*. № 3. 2006 . С. 76-84.
5. Дробноход М., Вольвач Ф. Екологічний імператив та його виміри. *Освіта і управління*. 2004. Т. 7. № 2. С. 47–59.
6. Екологічна культура. URL: https://geoknigi.com/book_view.php?id=1131
7. Екологічна освіта, виховання і культура URL: https://pidruchniki.com/1821071256691/ekologiya/ekologichna_osvita_vihovannya_kultura
8. Кулай А. З досвіду екологічного виховання на уроках хімії та в позаурочний час. *Хімія*. 2011. №8 (236). С. 9-11.
9. Локшина О. Європейська довідкова система як інструмент упровадження компетентнісного підходу в освіту країн-членів Європейського союзу. *Педагогіка і психологія*. 2007. № 1(54). С. 31–142.
10. Нагорна О. Формування екологічної культури учнів. URL: <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/formuvannya-ekologichnoyi-kulturi-uchniv-2.html>
11. Насінник І. Формування екологічної свідомості на заняттях хімії. *Хімія*. 2018. №7-8. С.15-17.
12. Резниченко В. Виховання екологічної культури на уроках хімії. *Хімія*. 2019. №1-2. С.4-14.
13. Санковська І., Дмитренко С. Екологія. Наскрізна лінія в освіті. Київ : «Видавнична група «Шкільний світ». 2018. 112 с.
14. Срібненко О. Досвід формування екологічної компетентності. *Біологія*. 2013. №27 (399). С. 5-7.
15. Сталий розвиток / Матеріал Вікіпедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток
16. Хімія. Інтегрований курс «Природознавство». 7-11 класи: навч. програми, методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2018/2019 навчальному році / уклад. С. Фіцайло. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 256 с.
17. Шумілова А. Формування екологічної свідомості школярів еколого-освітніми заходами. URL: http://journals.urau.ua/visnukhnu_ecology/article/viewFile/58410/54308